

М. Г. ПАЛІЄНКО*

“ПРАЗЬКИЙ АРХІВ” У ТВОРЧІЙ ЛАБОРАТОРІЇ І СПАДЩИНІ АНАТОЛІЯ КЕНТІЯ

Зустрічі і творче спілкування з Анатолієм Вікторовичем Кентієм закарбували у моїй пам’яті самотній, багатогранний образ Людини і Дослідника. Архівіст за фахом і покликанням, він поєднав у своїй праці кращі риси, необхідні для повноцінної реалізації себе у житті та професії – ґрунтовну освіту, яку здобув на історичному факультеті Київського університету, блискучу ерудицію, яку він розвинув у собі завдяки постійному самовдосконаленню та зануренню в студіювання джерел і літератури, відданість обраній справі, величезну працездатність та самоорганізацію, вміння відкривати та робити відомими широкому загалу “таємниці” історії, що їх він безкінечно черпав у надрах архівних першоджерел.

Анатолію Вікторовичу було притаманне пристрасне ставлення до Архіву, який, на мою думку, був для нього “*summa rerum*”, своєрідним універсумом, джерелом пізнання, натхнення і творчої реалізації.

Коло професійних та наукових інтересів А. В. Кентія було широким і доволі різноманітним за своєю тематикою, хоча хронологічно воно торкалося передусім української історії, відображеної у документах ХХ ст. Його праці різних періодів засвідчують еволюцію поглядів дослідника на такі ключові проблеми в історії буремного ХХ ст., як український національно-визвольний рух та Українська революція 1917–1921 рр., діяльність української політичної еміграції в Європі, голодомор 1932–1933 рр., партизанський рух періоду Другої світової війни, причини, форми і методи боротьби Організації українських націоналістів. Сформувавшись в історичному дискурсі радянської історіографії, Анатолій Вікторович не боявся змінюватися, переглядати застарілі догми, був відкритий для пошуку, альтернативного бачення, дискусії.

Особливий сплеск творчої активності історика-архівіста припав на останній період його життєдіяльності, коли він поринув у систематизацію та вивчення цінного комплексу документів з історії українського національно-визвольного руху та діяльності української політичної еміграції, що увійшов до анналів національної історії та архівістики під умовною назвою “Празький архів”.

* Палієнко Марина Геннадіївна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

А. В. Кентію судилося привести до ладу і зробити доступними для дослідників і нащадків цінні сегменти документальної спадщини провідних українських політичних, військових, культурних, церковних діячів, митців і науковців, які дбайливо збиралися і зберігалися політичною еміграцією у 1920-х–1940-х роках у Музеї визвольної боротьби України (МВБУ) в Празі, а по Другій світовій війні були переміщені до радянських спецсховищ, звідки вилучалися спецслужбами для “оперативного” використання.

У період “горбачовської перебудови”, у травні 1988 р., до Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК КПУ від Комітету державної безпеки УРСР надійшли 117 картонажів під умовною назвою “Музей визвольної боротьби України в Празі” із стислим описом складу документів. Однак, до реорганізації архіву і створення на його основі Центрального державного архіву громадських об’єднань (ЦДАГО) України, ці документи перебували на таємному зберіганні. Перше ознайомлення з ними, як згодом зазначав А. В. Кентій, відбулося лише наприкінці 1991 р. Ще через 2 роки – у березні 1993 р. – було розроблено і затверджено інструкцію зі створення фонду та принципів науково-технічного опрацювання документів. На той час умовний обсяг фонду обчислювався в 1 тис. справ (117 тис. арк.).

На жаль, фізичний стан багатьох документів був незадовільний і переважна їх більшість потребувала реставрації. Наукову систематизацію документів та формування справ передбачалося провести за 3 роки, на реставраційно-палітурні роботи відводилося 2 роки. Проте опрацювання документів відбувалося повільно, що пояснювалося їх розпорошеністю внаслідок кількарізних переміщень, складністю ідентифікації та атрибуції тощо.

Тим часом Анатолій Вікторович, який з 1992 р. працював начальником відділу зберігання та обліку архівного фонду у Головному архівному управлінні при Кабінеті Міністрів України, у 1997 р. повернувся до ЦДАГО України і з новими силами та ентузіазмом приступив до вивчення та систематизації документів. Зрештою дирекцією архіву було ухвалено рішення покласти остаточне опрацювання документів “Празького архіву” одноосібно на А. В. Кентія.

Саме у цей час, на початку 2000-х років, я мала унікальну нагоду частково долучитися до творчої лабораторії знаного архівіста. Працюючи над підготовкою дисертації та монографічного дослідження, присвяченого архівним центрам української еміграції в Європі у 1920-х–1940-х роках, я не могла цілісно опрацювати тему, не залучивши до аналізу важливий сегмент “Празького архіву”, який зберігався у ЦДАГО України. Оскільки він перебував ще на стадії опрацювання, для мене особливо цінними і важливими були консультації Анатолія Вікторовича, і загалом позитивне ставлення, сприяння у наукових по-

шуках з боку архівістів, зокрема, директора ЦДАГО України В. С. Лоцицького, за що я всім висловлюю свою щирю вдячність.

Мені пощастило неодноразово спілкуватися з Анатолієм Вікторовичем у його робочому кабінеті на 2-му поверсі величній архівній споруди – там завжди панувала творча атмосфера, все було підпорядковано “його величності” Документу. Це була своєрідна дослідна лабораторія, де співставлялися тексти рукописів, вивчалися почерки, засвідчувальні підписи, печатки тощо. Анатолій Вікторович, який надавав перевагу друкарській машинці перед винаходами нової інформаційної доби, володів енциклопедичною пам’яттю і концентрував у ній необхідну йому для роботи інформацію.

Історик-архівіст підходив до процесів систематизації та упорядкування документів не лише з позицій дотримання засадничих архівних принципів провенієнції і “поваги до фонду”, але й залучаючи методи критичного аналізу і синтезу джерельної інформації, вивчення історичного контексту створення і “життя” окремого документа. Передусім він ґрунтовно простудіював наукову літературу, присвячену діяльності еміграції загалом та МВБУ зокрема. Однією з настільних книг для нього стала праця Симона Наріжного “Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами”, перша частина якої побачила світ у Празі 1942 р. Добре обізнаний він також був із результатами досліджень Миколи Мушинки та Патриції Кеннеді Грімстед, присвячених долі архівних зібрань МВБУ. Завжди ретельно студіював фундаментальну 10-томну словникову частину “Енциклопедії Українознавства”, видану за редакцією В. Кубійовича (Париж, Нью-Йорк, 1955–1984 рр.). Як він згодом зазначав, уміщені в ній відомості про українські державні, військові, громадські, наукові та культурні організації доби Української революції 1917–1921 рр. та еміграційного періоду мали важливе значення для класифікації всього джерельного комплексу та ідентифікації окремих інституцій та осіб.

У результаті упорядкування документального розсипу, А. В. Кентієм було виділено 205 фондоутворювачів, у т. ч. 129 установ і організацій (серед них: Президіальна канцелярія Західноукраїнської Народної Республіки, Головна команда частин Української галицької армії в ЧСР, Союз визволення України, Організація українських націоналістів, Український громадський комітет в ЧСР, Товариство бувших вояків Армії УНР у Франції, Український вільний університет у Празі та ін.).

Найскладнішим завданням було проведення атрибуції значної кількості документів особового походження, зокрема епістоляріїв, які часто підписувалися криптонімами або прибраними іменами. Між іншим, Анатолієм Вікторовичем було встановлено авторство 15 листів Головного Отамана С. Петлюри до чільних діячів УНР К. Мацієвича та В. Садовського, підписаних літерою “П.”. Свого часу він описав свою

роботу над ними в окремій публікації на сторінках журналу “Архіви України”¹, охарактеризувавши не лише склад документів, але й визначивши їх джерельно-інформативний потенціал для подальших наукових досліджень. Звертаючись до аналізу окремих думок, висловлених С. Петлюрою у 1924–1926 рр. у листах до К. Мацієвича, А. В. Кентій наголошував на їх співзвучності нашому часу та підкреслював, що “ця частина епістолярної спадщини Голови Директорії, Головного отамана військ УНР є унікальним історичним джерелом з новітньої історії України, яке після введення до наукового обігу стане в нагоді не тільки широкому загалові дослідників, а й сучасним політикам, зацікавить усіх, хто має інтерес до тогочасних подій та діячів, – творців історії тієї бурхливої доби”².

Серед інших документів особового походження, опрацьованих А. В. Кентієм у процесі роботи над “Празьким архівом”, можна згадати автографи Дмитра, Катерини, Марка і Михайла Антоновичів, Дмитра Дорошенка, Євгена Коновальця, Олександра Кошиця, Андрія Лівницького, Олександра Лотоцького, Євгена Маланюка, Івана Огієнка, Ольги Петлюри, Всеволода Петріва, Євгена Петрушевича, Івана Рудичева, Софії Русової, Олександра Шульгина, Андрія Яковлева та інших. Під час їх упорядкування Анатолієм Вікторовичем була проведена величезна робота з виявлення особливостей почерків, встановлення підписів, датування, вивчення реквізитів на конвертах і листівках.

Думаю, що ці дані і в подальшому слугуватимуть для багатьох дослідників своєрідною “відправною точкою” для нових пошуків і знайдок. Свого часу саме завдяки “віднайденню” Анатолієм Вікторовичем серед паперів Президента ЗУНР Є. Петрушевича автографа листа митрополита Андрея Шептицького у справі архіву Уряду ЗУНР від 3 вересня 1930 р.³, мені вдалося багато в чому синтезувати перебіг подій, пов’язаних зі збереженням і долею цього унікального документального зібрання⁴. Завершуючи роботу над упорядкуванням документів української еміграції та формуванням на їх основі фонду “Колекція документів “Український музей в Празі” (Ф. 269), до якого увійшло понад 1600 од. зб., Анатолій Вікторович стисло охарактеризував свою архівну “одісею” в одній із публікацій на сторінках журналу “Архіви України”⁵. У ній він, зокрема, порушив важливе питання підготовки міжархівного покажчика документів “Празького архіву”, розв’язання якого залишається актуальним й сьогодні. Через численні переміщення, вилучення, оперативне “розроблення” окремих груп документів празькі українські колекції значною мірою втратили свою цілісність. Основні їх сегменти сьогодні перебувають на зберіганні в архівних, бібліотечних, частково музейних установах України, а також Чехії, Словаччини та Росії.

На мою думку, спільні зусилля істориків та архівістів, спрямовані на реконструкцію цілісного “образу” “Празького архіву” та створення

на основі його окремих сегментів інтегрованого ресурсу – електронної бази даних, матимуть не лише наукову та дослідницьку цінність, але й стануть даниною пам'яті тим діячам, які зберегли національну історико-культурну спадщину в умовах воєнних лихоліть та еміграції, або, як Анатолій Вікторович Кентій, доклали чималих зусиль для її упорядкування та вивчення в наш час.

Багатолітня плідна архівна та наукова діяльність А. В. Кентія є свідченням його відданого служіння музі Клію. Численні наукові праці й документальні публікації А. В. Кентія-історика є красномовним підтвердженням значущості архівів для історичних студій. Водночас значні здобутки А. В. Кентія-архівіста ще раз доводять, наскільки важливою є дослідницька складова професії архівіста, володіння методами джерелознавчого аналізу та синтезу, інструментарієм історичної науки.

¹ *Кентій А. В.* Комплекс листів С. В. Петлюри у фондах ЦДАГО України// Архіви України. 2001. № 1–2. С. 72–79.

² Там само. С. 79.

³ ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 269. Оп. 2. Спр. 144. Арк. 96.

⁴ Див. розділ “Архів Уряду ЗУНР та організація осередку Національного музею у Відні” у кн.: *Палієнко М.* Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). Київ, 2008. С. 238–252.

⁵ *Кентій А. В.* Фонд “Український музей” у Празі ЦДАГО України як складова “Празького архіву”//Архіви України. 2000. № 1–3. С. 43–49.